

CİZRE KÖPRÜSÜ

CİZRE KÖPRÜSÜ

İslâm sanatında
özellikle batı ayağındaki
astrolojik tasvirler sebebiyle
ayrı bir yeri olan köprü.

Sırnak'a bağlı Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) bulunmakla birlikte nehrin yatağı değiştiğinden bugün Suriye sınırları içinde kalmıştır. Cizre'nin 2 km. doğusundaki bu yapı kaynaklarda İbn Ömer Köprüsü veya yakınındaki Yafes köyünden dolayı Yafes Köprüsü adlarıyla, halk arasında ise Bafid Köprüsü olarak anılır. Cizre'de sanat tarihi bakımından mühim özelliklere sahip olan bu köprüden başka, Cizre surunun Deşt Kapısı'nın 100 m. ilerisinde bulunduğu için bu adla da anılan bir de Cizre Küçük Köprüsü vardır. Açıldığı geçit sebebiyle bir süre Akabin Köprüsü de denilen Cizre Küçük Köprüsü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fevzi Çakmak'ın emriyle tamir ettirildiği için Çakmak Köprüsü adıyla da anılmıştır. Cevdet Çulpan'ın bu köprüyü esas Cizre Köprüsü ile karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Bugün yalnız büyük kemeriyle bazı ayakları sağlam kalmış bir harabe durumunda bulunan Cizre Köprüsü'nün XII. yüzyılda yapıldığı bilinmekte, Artuklular'a veya daha büyük bir ihtimalle Musul Atabegleri'ne ait olduğu sanılmaktadır. Mükemmel bir taş işçiliği gösteren köprü'nün yapımında dolgu malzemesi olarak kireç harçlı moloz, kaplama malzemesi olarak da iri bazalt kesme taşlar kullanılmıştır. Ortadaki büyük, yanlardakiler daha küçük olmak üzere beş sivri kemerlidir. Preusser'in verdiği bilgilere göre boyu 141 m., orta gözün yüksekliği 17 m., yan gözlerin yükseklikleri ise sırasıyla 15 ve 10 metredir.

Köprü'nün en önemli özelliklerinden biri, halen mevcut batı ayağında sekiz

adet astrolojik tasvir bulunmasıdır. Tasvirler sekiz yüzlü kaidenin külâha geçiş kısmında, bazalt kaplama taşları arasında üst üste yerleştirilmiş 20 × 100 cm. boyutlarındaki ikişer parça kireç taşından oluşan panolar üzerine yüksek kabartma tekniğiyle işlenmişlerdir. Yedi gezegen ile sekiz burcu gösteren bu tasvirler bağdaş kurmuş insan figürleriyle gezegenleri, figürlerin ellerinde tuttukları alâmetlerle de burçları sembolize etmektedirler. Ayrıca tasvirlerin yanında ancak bir kısmı okunabilen yıldız isimleriyle Ashâb-ı Kehm'ten bazılarının adları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Preusser, *Nordmesopotamische Baudenk-mäler*, Leipzig 1911, s. 22; F. Tunçdağ, *Artukoğ-lu Sanatı* (doktora tezi, 1963), AÜ DTCF, s. 109-113; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 44-48, lv. XXIII-XXIV, rs. 25/1-3; a.m.f., "Köprülerde Tarih Köşklere", *STY*, II (1966), s. 27; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 279-280; Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara 1978; Abdullah Yaşın, *Bütün Yönleriyle Cizre*, İstanbul 1983, s. 51-61; Muhammed Yüsf Gandür, *Târîhu Cezîretü'l-bni 'Ömer münzû te'ssihâ hat-te'l-fethi'l-'Osmânî*, Beyrut 1990, s. 322; G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü", *STY*, II (1966), s. 152-153.

ÖZKAN ERTUĞRUL

CİZRE ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

CİZVİTLER

Katolik Hıristiyanlığın
İsâ Cemiyeti de denilen
ikinci büyük tarikatı.

Tarikatın kurucusu Ignatius Loyola (İñigo López de Loyola) 1491'de Kuzeybatı İspanya'daki Bask bölgesinin Guipúzcoa eyaletinde doğdu. Gençliğinde Kral Ferdinand'ın sarayına intisap ederek askerî eğitim gördü. 1521'deki Pamplona muhasarası esnasında yaralandıktan sonra askerlik mesleğini bıraktı. Bu sırada tesadüf eseri okuduğu bir kitabın etkisiyle teolojiye yönelen ve "Mesih'in askeri" olmaya karar veren Loyola, Manresa Manastırı'na girerek bir yıl kadar (1522-1523) tam bir keşiş hayatı yaşadı; manastırda iken *Exercices Sprituels* adlı eserini yazmaya başladı. 1523'te Kudüs'ü ziyaretinden sonra Alcalá, Salamanca ve Paris üniversitelerinde tahsil gördü. Barcelona'da Latince öğrendikten sonra

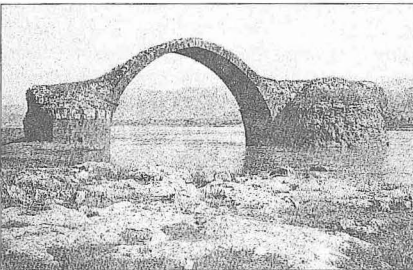
felsefe tahsiline ağırlık verdi ve Paris Üniversitesi'nde felsefe alanında mastır yaptı (1534).

Loyola'nın Paris'te çevresine topladığı altı öğrenci Cizvit tarikatının ilk çekirdeğini oluşturdu. Bu öğrenciler 15 Ağustos 1534'te Montmartre'daki Meryem Kilisesi'nde fakirlik, iffetlilik ve bir an önce Kudüs'e giderek hıristiyan olmayanları bu dine davet etme, eğer oraya gidilemezse papanın hizmetine girme yemini ettiler; bir yıl sonra Venedik'te buluştuğlarında Kudüs'e gitmenin imkânsızlığını görünce papanın hizmetine girdiler. 1537'de papaz tayin edilen Loyola, 1539'da tarikatın kurallarının ilk taslağı olan *Formula Instituti*'yi kaleme aldı. 1540'ta Papa III. Paul "Regimini militantis ecclesia" tamimiyle tarikatın kurulmasını kabul etti; yedi ay sonra da Loyola tarikatın başkanı seçildi. 1551'de Roma'da şimdiki adı Gregoriana Üniversitesi olan Roma Koleji'ni ve Almanya için din adamı yetiştirmek maksadıyla da Alman Koleji'ni kurdu. 1556'da ölen Loyola, 1609'da aziz olarak kabul edilmiş, 1622'de de kilisenin resmî azizler listesinde yer almıştır.

Loyola, kurduğu tarikata "İsâ Cemiyeti" (daha çok "the Society of Jesus"un kısaltması olan SJ kullanılmaktadır) adını vermiştir. Cizvit (Jésuite) terimi ise bu tarikatın kuruluşundan önce de vardı ve Ortaçağ hıristiyan düşünürlerine göre bir hıristiyan öldükten sonra "Jesuita" (bir başka İsâ) oluyordu. XVI. yüzyılın başından itibaren bu kavram farklı bir muhteva kazanarak "sahte İsâ" veya "ikiyüzlü" mânâsında kullanılmaya başlandı. İlk defa 1544'te "entrikacı, düzenbaz" anlamında, muhalifleri tarafından İsâ Cemiyeti mensupları için de kullanılan bu terim, gerçek mânâsıyla İsâ Cemiyeti'nin diğer bir ismi oldu; ancak aşağılayıcı anlamıyla kullanımı da devam etti.

Müslümanlarla yapılan uzun mücadele sebebiyle halkın Hıristiyanlığa daha çok bağlandığı XVI. yüzyıl İspanya'sında ateşli bir İspanyol Katolığı olan Loyola, gençliğinde okuduğu şövalye romanları ve İslâm'a saldırılarla dolu *Légende dorée*'nin tesiriyle hem bir din kahramanı ve Tanrı şövalyesi olma, hem de bu yolda her güçlüğü göğüs gerecek bir ekip kurma düşüncesiyle yola çıkmıştı. Cizvitler'in hedefi bütün insanlığı hıristiyanlaştırmak ve hıristiyan olanların inançlarını hiç tâviz vermeden yaşama-larını sağlamaktı. Bundan dolayı Loyola, gerek bu teşkilâta girmek gerekse iyi bir Cizvit olarak yetişmek için oldukça

Cizre Köprüsü (G. L. Bell, *Amurath of Amurath*, London 1924, resim 86)

katı ve sert kurallar koymuştu. *Exercices Sprituels* adlı eserinde kişinin ilâhî irade ve rızâyı hangi yollarla bulabileceğini en ince ayrıntılarıyla açıklamış, *Formula Instituti*'de ise tarikata girme, yetiştirme ve görevlerle ilgili kuralları tesbit etmişti. Cizvitler başlangıçta örnek bir ruhban hayatı sürerek, Luther'in hareketinin aksine kilise içinde kalarak reformlar yapmak istiyorlardı ve bu noktada diğer tarikatlardan farkları yoktu. Ancak *Constitutions* (kurallar) kitabında ortaya konan sistem ve metotlar onları diğerlerinden farklı kılmaktaydı ve bu sebeple de diğer tarikatlardan daha fazla üne kavuşmuşlardı. İlk taslağı 1539'da kaleme alınan ve geçici şekliyle 1551'de ilân edilen bu kurallar, Cizvit adayları için on yılı aşan bir eğitim ve öğretim süresi tesbit etmişti. Bu süre iki yıllık çömezlik döneminden sonra felsefe tahsili, beşerî ilimlerden birinde uzmanlaşma, staj ve dört yıllık teoloji tahsilini kapsıyordu. Ardından aday bir yıllık ikinci adaylık devresini yaşıyor ve daha sonra fakirlik, iffetlilik, itaat ve papaya bağlılık yeminleri etmek suretiyle tarikatın üyesi oluyordu. Tarikat başkanı ölünceye kadar görevde kalıyor, ona mutlak itaat şart koşuluyordu. Bizzat Loyola'nın ifadesine göre, "Tarikat müntesiplerine düşen cevap vermek değildir, niçin demek de değildir; ancak yapmak veya ölmektir" (ERE, VII, 501).

Tarikatta rahipliğe tayin yaşının alt sınırı otuzdur. Genellikle aday otuz yaşın hayli üstünde bir üyeye bağlanırdı. Tarikatta her Cizvit rahibi için yılda bir defa sekiz günlük veya hayatta iki defa otuz günlük bir inzivâ ve yoğun ibadet döneminden geçme yükümlülüğü konulmuştur.

Roma'da oturan ve papaya daima bağlı kalan tarikat reisine, Cizvitler'in faaliyetinde buldukları bölgelerin temsilcilerinden oluşan bir yardımcılar meclisi refakat eder. Genel meclis tarafından seçilen tarikatın reisi, kendisinde toplanan otoriteyi tarikatın ileri gelen üyeleri ve tayin ettiği yetkili kimselerle bir ölçüde paylaşır. Bu sonuncular arasında "rektör" diye adlandırılan üniversite ve bölge ileri gelenleri de vardır. Tarikatın üyeleri bu üst mevkide olanların yanında ders veren rahipler, rahip adayları ve ruhanî olmayan yardımcılarından oluşur. Bizzat Loyola tarafından hazırlanan bu kurallar, açıklandığında sıkıntı doğuracağı endişesiyle onun ölümüne kadar gizli tutulmuş, 1558-1559'da basılmak-

la birlikte satışa çıkarılmayarak sadece hizmet için kullanılmıştır. Cizvitlik, gerek teşkilât kurallarının oldukça sert oluşu ve gizli tutulması, gerekse teşkilât yapısı sebebiyle masonluğa benzetilmiştir (ERE, VII, 503).

Cizvit tarikatının misyonerlik faaliyeti yanında çok önemli diğer bir hedefi de eğitim ve öğretim müesseseleri kurmaktır. Nitekim Cizvitler'in kurduğu müesseseler zamanla Katolik kilisesinin başlıca öğretim teşkilâtı haline gelmiştir.

Cizvit tarikatının tarihî seyrini üç dönemde ele almak mümkündür. 1. 1540-1773 dönemi. Cizvit tarikatının 1540'ta resmen kuruluşundan itibaren 1640 yılına kadar geçen dönem tarikat tarihinde altın çağ olarak kabul edilmektedir. Loyola öldüğünde tarikatın 1000 üyesi, 150 kadar da kolej, lojman gibi muhtelif tesisleri vardı. Yüz yıl sonra üye sayısı 15.000'e, teşkilât sayısı da 550'ye çıktı. Bu dönemde Japonya, Habeşistan ve Kanada'da bazı başarısızlıkları ve kayıpları olmasına rağmen tarikat Çin'de ve Paraguay'da önemli ve sağlam bir noktaya ulaşmıştı. St. Francis Xavier'in 1541-1552 yılları arasında Hindistan ve Japonya'daki çalışmalarıyla başlayan misyonerlik faaliyetleri sonucu Hıristiyanlık bu iki ülkede hayli mesafe almıştır. XVI-XVII. yüzyıllarda tarikat çok çeşitli yerlerde teşkilâtlar kurmuş, Çin, Amerika (yerlilerin yaşadığı bölgeler), Kongo, Brezilya, Habeşistan, Güney Afrika, Yukarı Mısır, Peru, Meksika, Tataristan, Tibet gibi ülkelere heyetler gönderilmiştir. Bu dönemde açılan kolejlerdeki öğrenci sayısı 150.000'e ulaşmıştı. 1773'te ise Cizvitler'in sayısı 23.000'i, tesislerin sayısı 1600'ü bulmuştu. 800 kolejde 15.000 öğretmen görev yapıyordu. Cizvitler, Katolik dünyasının başlıca öğretim teşkilâtına sahip oldukları gibi aynı zamanda Katolik Avrupa'daki kralların yegâne günaç çıkartan papazlarıydılar.

Cizvit tarikatındaki gizlilik ve üyelerin teşkilâta bağlılığı, okullarının başarısı, krallar nezdindeki itibarları ve mahallî kilise hiyerarşisine karşı bağımsızlıkları diğer tarikatların, bir tarikata bağlı olmayan rahiplerin ve üniversite çevrelerinin tepkisine yol açtı. Öte yandan ilâhî inâyet ve lutuf meselesinde muhalifleriyle aralarında teolojik tartışmalar ortaya çıktı. İnsanın iyiyi yapmaya gücü olmadığı, kurtuluşun ancak inâyet ve takdirle mümkün olabileceğini savunan St. Augustin'in doktrinini benimseyen Jansenistler'e karşı Cizvitler insanın iyiyi

yapma, Tanrı'nın inâyetini kabul veya reddetme gücüne sahip olduğunu ileri sürdüler. Diğer taraftan Çin'de kurdukları kuvvetli bir teşkilâta Cizvitler Çinliler'in inançlarına karşı oldukça hoşgörülü davrandılar ve hatta bazı Çin inançlarıyla Ahd-i Atık arasında benzerlikler olduğunu savundular. Hıristiyan dünyası Cizvitler'in bu hoşgörülü tavrına da karşı çıktı. Onlara göre hıristiyanların dışındaki dünya şeytanın hâkimiyetindeydi ve putperest dünyaya karşı hoşgörü ve tâviz söz konusu olamazdı. Nihayet papalık, 1715 ve 1742'de Cizvitler'in haksız olduğunu ifade eden iki tamim neşretti. Ancak 1938'de Papa XII. Pie Cizvitler'in haklı, söz konusu tamimin ise yanlış olduğunu açıkladı. Cizvitler'in Paraguay'da oluşturdukları ve kendilerinin yönettiği bağımsız üniteler de ayrı bir tartışma konusu oldu. Paraguay'da otuz sekiz ünite 110.000 yerli, seksen üç cizvit papazı tarafından yönetiliyordu. Önce Portekiz, ardından da İspanya Paraguay'daki bu bağımsız cizvit devletçiklerine son verdiler (1759, 1767). Nihayet bütün bu ihtilâflar sonunda papalık 1773'te Cizvit tarikatını feshetti.

2. 1773-1814 dönemi. Bu dönemde Cizvit tarikatı resmen kapatılmış olmakla birlikte Rusya'da faaliyetini sürdürmüş, Fransa onların Hindistan ve Yakındoğu'daki faaliyetlerine müsaade etmiştir. 1814'te de Papa VII. Pie tarikatın faaliyetine resmen izin vermiştir.

3. 1814'ten sonraki dönem. Cizvitler'in faaliyetlerinin serbest bırakılmasından sonra da gerek Avrupa gerekse Güney Amerika'da onlara karşı hareketler devam etmiştir. Pek çok yerde faaliyetleri yasaklanmış, aleyhlerinde yazılar yazılmıştır. Amerika'da ise Avrupa'dakinin aksine faaliyetlerini başarıyla sürdürmüşlerdir. Günümüzde Cizvitler'in 35.000 üyesi vardır ve Fransiskanlar'den sonra ikinci büyük tarikatır. 3200 tesiste 13.000 papaz eğitim ve öğretimle meşgul olmaktadır.

Tarikat kuruluşundan bu yana otuz üç genel kongre yapmış olup tarikatın yazılı koleksiyonu, Loyola'nın iki kitabı yanında bu otuz üç kongrenin kararlarından oluşur. Bunların otuz bir (1965-1966) ve otuz ikincisinde (1974-1975) tarikatın idare sistemi, rahip seçimi ve üye yetiştirilmesinde değişiklik kararları alınmıştır.

Cizvitler misyonerliğin dışında Hıristiyanlık'la ilgili araştırmalar ve eğitimle de meşgul oldukları için pek çok sayıda

CİZVİTLER

ilim adamı ve düşünür yetiştirmişlerdir. Pierre Canisius, Roberto Bellarmino, Matteo Ricci, Teilhard de Chardin bunlardandır. Öte yandan Belçikalı bir Cizvit grup olan Bollandistler'in oldukça ciddi araştırmaları mevcuttur. Yeni Cizvit babalarından Henri de Lubac ve Jean Daniélou ile takipçileri modernist hareketler başlatmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Molland, *Christendom*, London 1961, s. 58-59, 92, 97-99, 102, 106-107, 128, 333; *DCR*, s. 372; John F. Broderick, S. J., "Ignatius Loyola", *ER*, VII, 83-86; a.mlf., "Jesuits", a.e., VIII, 14-15; Herbert Thurston, "Jesuits", *ERE*, VII, 500-505; a.mlf., "Loyola", a.e., VIII, 188-190; J. Delumeau, "Jésuites", *EUn*, IX, 423-426.

GÜNAY TÜMER

CİZYE

(الجزية)

İslâm devletindeki
gayri müslim tebaanın
erkeklerinden alınan baş vergisi.

Cizye "kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" mânasındaki *cezâ* masdarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Kelime hem Kur'ân-ı Kerîm'de (et-Tevbe 9/29) hem de hadislerde (bk. *Miftâhu künûzi's-sünne*, "cizye" md.) terim anlamında geçmektedir. Cizyenin "cizyetü'l-arz" (toprak vergisi) ve "harâcû'r-re's" (baş vergisi) terimlerinde görüldüğü üzere haraç kelimesi gibi mutlak vergi mânasında kullanıldığı da olmuştur. Ancak müstakil kullanıldıkları zaman cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilir.

J. Wellhausen bu iki kelimenin mutlak vergi anlamında kullanımına bakarak gayri müslimlerden bu vergiler alınmakla birlikte cizye ile haraç arasında 121 (739) yılına kadar bir ayırımın yapılmadığını ve baş vergisi için cizye, toprak vergisi için de haraç teriminin ilk defa belirtildiği tarihte Horasan'daki Emevî Valisi Nasr b. Seyyâr tarafından gerçekleştirilen vergi reformu ile ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ayrıca Wellhausen, İslâm toplumunda ihtiyaç sebebiyle zaman içerisinde ortaya çıkan vergi sisteminin hukukçular tarafından ilk döneme irca edildiğini ve böylece kutsallaştırıldığını iddia etmektedir. Onun bu gö-

rüşleri C. H. Becker, L. Caetani, H. I. Bell gibi müsteşrikler tarafından da desteklenmiştir. Wellhausen'ın önce bir nazariye ortaya attığını, sonra bunun doğruluğunu sağlayacak deliller arayışı içine girdiğini, bu nazariyeyi çürüten bütün delilleri reddetmek veya görmezlikten gelmek durumunda kaldığını söyleyerek Alman müsteşrikini metot bakımından hatalı bulan D. C. Dennett ise onun İslâm fakihleri ve tarihçilerinin haraçla cizye arasında bir ayırım yapmadıkları yolundaki görüşünün bir dayanağı bulunmadığını belirtir. Çünkü İslâm âlimleri bu terimleri asıl anlamlarının dışında kullandıkları zaman "harâc ale'r-ruûs" ve "cizye ale'l-arz" şeklinde ifade ederek yanlış anlaşılmasını önlemek istemişlerdir. Bu iki verginin farklı kullanılmasına başlandığı zaman konusunda müsteşriklerin verdikleri tarihler de birbirini tutmamaktadır. Wellhausen 121 (739), Becker 106-107 (724-725) yıllarını, Grohman II. (VIII.) yüzyılın ortalarını, Lammens de Süfyânîler devri (661-684) veya bundan az bir süre sonrasında göstermektedir. Eğer Wellhausen'ın verdiği tarih doğru olsaydı bu dönemde bunu bilebilecek yaşta olan Ebû Yûsuf'un bu hususa işaret etmesi gerekirdi. Ayrıca Wellhausen'ın iddiasının tersine Dennett, İslâm fakih ve tarihçilerinin önceden mevcut olmayan sistemleri ilk halifeler dönemine nisbet etme ihtiyacı ve gayreti içinde olmadıklarını da işaret etmektedir. Nitekim Hz. Ömer Sevâd (Irak) arazisine harâc-ı muvazzafa koyduğu ve Abbâsî halifeleri Ebû Ca'fer el-Mansûr ile (754-775) oğlu Mehdî-Billâh (775-785) zamanında harâc-ı mukâsemeye geçilmiş olduğu halde Belâzûrî bu yeni sistemi Ömer'e nisbet etme ihtiyacını duymamıştır. Esasen hukukçuların ilk dönem uygulamalarına önem vermeleri ve onlara atıfta bulunmaları, sahâbe görüş ve uygulamasının da İslâm'da hukukun bir kaynağı sayılmasından dolayı olup her sahada söz konusudur. Vergiye kutsallık nisbetiyle ilgisi yoktur. Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin müslüman olan zimmîlerden haraç almaya devam ettikleri, ancak onları cizyeden muaf tuttukları da bilinmektedir. Bu da en azından ikinci halife zamanından beri cizye ve haracın iki ayrı vergi olarak bilindiğini ve uygulandığını gösterir.

Mükellefleri. Cizye, 9 (630) yılında nâzil olan ve İslâm ülkesinde yaşamak istediği halde Müslümanlığı kabul etmeyen gayri müslimlere malî mükellefiyet

getiren âyetle (et-Tevbe 9/29) sabit olmuştur. Âyette geçen "an yedin" (elleriyle) ve "ve hüm sâgırûn" (küçülüp boyun eğerek) ibareleri çok farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazıları bunu zimmîlerin zelim olarak cizye vermeleri biçiminde anlarken İmam Şâfiî İslâm'ın hükmüne bağlanmaları ve boyun eğmeleri tarzında yorumlamıştır. Hz. Peygamber cizye âyetinin inmesiyle aynı yıl Eyle, Ezruh, Cerbâ ve Dümetülcendel, ertesi yıl Necran, Yemen, Bahreyn, Maknâ, Teymâ ve Hecer halklarıyla yaptığı barış antlaşmalarına bu yükümlülüğü koymuştur. Bunlardan Eyle, Ezruh, Dümetülcendel ve Necranlılar hristiyan, Teymâ ve Maknâ halkları yahudi, Bahreyn, Hecer ve Yemen ahalişi de kısmen bu iki din mensubu, kısmen de mecûsîlerden oluşmaktaydı. Kaynaklarda Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin mecûsîlerden cizye almaya devam ettikleri, Hz. Osman'ın Berberîler'den de cizye aldığı belirtilmektedir (Ebû Ubeyd, nr. 79). Bu uygulamalar ışığında Şâfiî hukukçuları sadece yahudi, hristiyan ve mecûsîlerden cizye alınabileceğini söylerken Hanefîler Araplar'ın dışındaki müşriklerden, Mâlikîler ise bütün müşriklerden cizye alınabileceğini, dolayısıyla bunların zimmî statüsü içinde mütalaa edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. İrtidat eden kim seden cizye alınmayacağı ve ona zimmî statüsü tanınmayacağı konusunda ise İslâm hukukçuları arasında görüş birliği vardır.

İslâm hukukunda cizye, gayri müslim tebaa (zimmî) ile yapılan zimmet antlaşması sonucunda alınır. Hanefîler'e göre İslâm devleti sınırları içinde bir yıldan fazla ikamet eden gayri müslimlerden de (müste'men) bu verginin tahsil edilmesi gerekir. Bunun karşılığında zimmîlerin can, mal ve inanç hürriyetleri güvence altına alınır. Nitekim Hz. Peygamber, Eyle halkı ile yaptığı zimmet antlaşmasıyla cizye ödemeleri karşılığında onlara bu hakları taahhüt etmiştir. Teymâ'da oturmakta olan yahudilerle yapılan antlaşmada da, "Onları himaye etmek bizim vazifemiz, cizye ödemek de onların vazifesidir" denilmektedir. Benzer hükümleri Yemen halkı ile ve Necranlılar'la yapılan antlaşmalarda da görmek mümkündür. Hâlid b. Velîd, Hîreliler'le yaptığı antlaşmada onları himaye edemezse topladığı cizyeyi geri vereceğini taahhüt etmiştir. Nitekim Ebû Ubeyde b. Cerrâh, ahalişiyle zimmet antlaşması yaparak cizye aldığı Humus'u Bizans'a karşı savunamayacağını anlayıp terketmek zo-